זכרון ליום ראשון — התשובה; עולם הבא

אלול תשמ"ט

בקבלה ובחסידות נקראת התשובה 'בינה': התשובה היא שיבה לספירת הבינה, שורש הנשמות, המזוהה כ"אמא" וכעולם-הבא.אבספרו "שערי אורה" כותב ר' יוסף ג'יקטיליא:והספירה הזו נקראת בלשון רז"ל תשובה, והטעם לפי שהנשמות נאצלות ממקום זה, והרוחות ממקום התפארת, והנפשות מספירת המלכות, והן נקשרות אלו באלו עד שזוכות להתאחד בספירת הבינה... ואם ח"ו חטאה הנפש ונתחייבה עונש כרת, הרי היא נכרתה מן הרוח שהיתה נאחזת בה, והפסידה הגמול הטוב, ואין לה דרך לעלות לעולם הבא... וזהו סוד כרת האמור בתורה... ואם אחר שסרחה חזרה והטיבה דרכיה ותקנה נתיבותיה, אזי היא חוזרת להתאחז במקום שנכרתה מתחילה, ואז היא זוכה לעלות לספירת בינה הנקראת עולם הבא, ואז היא שבה אל המקום שנאבדה ממנו. וזהו סוד תשוב"ה...אבל הנפשות שנכרתו ממקומן ולא שבו נידונות בכמה עונשים רעים אחר שנכרתו ונעקרו ממקום מטען, והרי הן מטולטלות ונעות מעונש לעונש ומנגע לנגע. וזהו שאמר הכתוב: "ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע". וענין כף הקלע, דמיון האבן שזורקים אותה בכף הקלע ממקום למקום, כך הנפש משנכרתה ממקומה הרי היא נזרקת ממקום למקום...ולפי דרך זה יש לך להתבונן מהו סוד התשובה הנאמרת בתורה, שזהו סוד תשובת הנפש למקום שנעקרה ממנו וחוזרת למנוחתה, כאומרו (תהלים קטז): "שובי נפשי למנוחיכי"....כי כל אחד מישראל שנמכר יש לו דרך לשוב, "גאולה תהיה לו" (ויקרא כה), "וביובל יצא", ואומר (שם) "ובשנת היובל" ("יובל" אף הוא קשור לסוד הבינה) הזאת תשובו איש אל אחוזתו".שער ח, דף פו, אמעין זה כותב הזוהר בפר' ויקהל, טז ע"א, ברע"מ נשא, קכב ע"א, ועוד.מה ההבדל בין עולם-הזה לעולם-הבא, ומדוע קשור עולם הבא למושג התשובה?מבאר ר"י ג'יקטיליא, כי עולם הזה ועולם הבא הם דרגות רוחניות, ואינם מקומות ממשיים או זמנים ממשיים. אמנם, המדרגה שנקראת עולם הבא תהיה דומיננטית יותר בעתיד ("לעתיד לבוא"), ועל שם זה נקרא עולם זה "עולם הבא", כלומר – העתיד לבוא. אבל למעשה זהו עולם שקיים כבר עכשיו כעולם נסתר וסמוי מן העין. עולם הזה ועולם הבא הם שתי קונספציות, תפיסות, של המציאות. אמנם ישנה גם ממשות אובייקטיבית כללית – בכל זמן רווחת קונספציה מסוימת. ועתה אנחנו עדיין שבויים בקונספציית העולם הזה. אבל חז"ל מציינים במקומות רבים כי היו יחידים שהצליחו לחרוג מהמעגל הכללי ולממש כבר בחייהם, בעולם הזה, את חיי עולם הבא. למשל, על האבות נאמר שהם זכו לאור עולם הבא. וכן רווח בפי חכמים המונח "בן עולם הבא", למשל במאמר:איזהו בן העולם הבא? ענוותן, ושפל ברך, שייף עייל, שייף ונפיק, וגריס באורייתא תדירא, ולא מחזיק טיבותא לנפשיה.בבלי סנהדרין, פח, בנראה שאין משמעות הביטוי שאדם כזה רק ראוי לבוא לעולם הבא לכשימות, אלא שהוא טועם את העולם הבא כבר בחייו. כך פירשו זאת גם המקובלים, הרואים את העולם הבא כמידה שיש לאחוז בה ולהתקשר בה כבר בחיים עצמם (וכן ראה אורות הקודש ג, עמ' קעו-קעח: "אור עולם הבא בעולם הזה")....הבינה הנקראת יוב"ל, לפי שבה יצאו הכל לחירות. הטעם כי כל הזוכה להדבק בה לעולם לא יראה דאגה ולא שום חסרון, לפי שהיא דבקה בספירות העליונות בבתי גואי... והנדבק ביובל הרי הוא נגאל, לפי שאין סביב היובל שום דבר שיכול להזיק, לא שר ולא מלאך, ולא דבר בעולם, אלא עולם הרחמים לבדו.שערי אורה, פרק ה, ב(א.צ.)

העולם הזה, הוא העולם של ה–זה. מצביעים עליו באצבע, "זה". כלומר, ההסתכלות השמה דגש על הנוכחות הבולטת, על האובייקטיבי והקשיח. זהו זה. מה שיש הוא זה. לא כן העולם הבא: הוא עולם שבא, כך טיבו – שהוא הולך ובא.1"והטעם שנקראת עוה"ב שהיא מושכת תמיד ברכותיה ובאה בכל יום ובכל עת ובכל שעה ומשפעת ברכות לעולם... ונקרא עוה"ב שהוא הולך ובא תמיד". "שערי אורה" לר"י ג'יקטיליא, דף פז, ב. הוא איננו זה, מה שנמצא, אלא מה שיכול להימצא.2עיין עוד: ליקוטי מוהר"ן, סו. הרצוי ולא המצוי, יכולת ואפשרות של הממשות, ולא הממשות עצמה.

מה זו תשובה? היתה לי הארה בעניין השבוע. נסענו לירושלים, ובדרך אספנו חייל. הוא נראה עייף ומטורטר. לפתע פלט אנחה, "אוי, כמה טוב יהיה בבית". עמדו לפניו עוד כמה שעות טובות של נסיעה, אך מה שחשוב – שהוא כבר בדרך הביתה. בבית מצפה לו אמא, ושם יוכל להיאסף, לנוח, לשוב לזמן מה לילדות. הוא שב הביתה.

התשובה העליונה איננה תשובה על חטאים, אלא שיבה הביתה, לאמא, למקום שממנו הנשמה באה. לשוב לילדות, לשלמות שבטרם החטא, לאיפה שפעם היינו. הילד התבגר, הפך לחייל. ככזה הוא יעיל, מפוכח, חייב לדאוג לעצמו ולהלחם לבדו. אך טוב שבאיזה מקום עדיין ישנה אמא שמרחמת, שתמיד יכול הוא לבוא ולהיכנס תחת כנפיה.בללא אפשרות זו, שקיימת תמיד בסתר בנפשנו, לחזור אל האמא, הממשית או הדמיונית (ייצוגים ארכיטיפליים של דמות-אם, כגון הישיבה, או בת-הזוג) – לא ייתכנו חיים, לא יהיה לנו מאין לשאוב כוחות להתמודדויות ולמאבקים הקשים לעתים בחיינו, ובוודאי לא להתמודד עם נפילות ומשברים מוסריים ואחרים. זהו המובן העמוק של "תשובה קדמה לעולם". האימהיות, ההכלה, הרחמים הבלתי-מותנים, היכולת לשוב ולראות את עצמי כילד, כתלוי, כבלתי-עצמאי, היא הבסיס לקיומי כאדם עצמאי, והיא הבסיס גם לקיומו של עם ושל האנושות (א.צ.).

פיוס

הנה, עוד שנה עומדת לחלוף, והשאלה היא: האם נוכל לפתוח דף חדש? האם נוכל לחיות אחרת מאשר היום? האם במוצאי יום הכיפורים הבא עלינו לטובה נבחין שחיינו השתנו, שנולדה בקרבנו החלטה, ששוב איננו חוזרים ומפטירים כאשתקד? האם ייוולדו בנו שלמות הלב, ופיוס אמיתי?

זו השאלה הקובעת: האם במציאות המסוכסכת, מלאת הקונפליקטים, נוכל למצוא סליחה, שלום ופיוס?

שאלת הסליחה איננה האם אחרים יסלחו לי. הסליחה מתחילה בכך שאני מסוגל לסלוח לאחרים, והפיוס הראשון הינו הפיוס עם עצמי. העולם הזה מנוגד לסליחה. כי המציאות של ה"זה", היא מציאות נוקשה, בלתי מתפשרת, וחסרת שלום. בנויה היא על ריבוי הפכים והתנגשויות.

יכול הטוען לטעון: האם מישהו מאתנו חושב שבאמת אפשרי שיהיה אחרת? האם נזכה לסליחה במישור האישי המסוכסך, ובמישור הלאומי הסבוך ומלא הקונפליקטים? אולי כל זה איננו אלא הונאה עצמית? האם מישהו מאתנו יזכה באמת למחילה, הרי ה"זה" הוא "זה", קשה ובלתי ניתן לשינוי?

לדעתי התשובה היא כפולה. ראשית, ייתכן! היו דברים מעולם! ישנם אנשים ששינו את אורחות חייהם; שקיבלו על עצמם קבלות אמיתיות; שלבותיהם היו שלמים איש עם רעהו ואיש עם עצמו. ישנה מציאות כזו, ומי יודע? אולי גם אנו נזכה לה – בסופו של חשבון, אין הדבר תלוי אלא בנו.

שנית, העולם הוא אמנם עולם הזה. אבל אפשר לחיות אותו לא כ"זה" אלא כ"בא" – לא להסתכל על מה שקיים אלא על מה שאפשר. והרי זוהי באמת מציאות לא פחות ממשית. וגם כמשהו שעדיין לא התממש, שעדיין איננו 'זה', ישנה חשיבות מכרעת שנתחבר אליו למצער כ"בא".

לכך מתקשר עניין הזכרון, הקשור לימים אלו. ראש השנה נקרא בכתוב "זכרון תרועה".3ויקרא כג, כד. הזכרון במקרא, אין משמעו זכירה במובן הטכני אלא פקידה. "וה' פקד את שרה"4בראשית כא, א. – אנו קוראים בקריאת התורה בראש השנה. הזכירה האלוקית היא פקידה, היא איננה מחשבה אלא ביקור, הנכחה.

"זה היום תחילת מעשיך, זכרון ליום ראשון".5מתוך תפילת מוסף לראש השנה.

משל לזוג הנשוי כבר שנים ארוכות. הם יושבים ערב אחד ומסתכלים על היום הראשון, על התמונות של חתונתם, כשהיו צעירים ואוהבים. והם נזכרים. "זכור אזכרנו עוד, על כן המו מעי לו".6ירמיהו לא, יט. הזכרונות מעלים בהם געגועים וכיסופים לימים שחלפו ואינם, געגועים וכיסופים אחד לשני, לחסד הנעורים, "זכרתי לך חסד נעוריך".7ירמיהו ב, ב. עם הזכרון חוזרים הרוך והעדנה שהיו חבויים בהם מאז, ושהתכסו במרוצת הזמן באפרוריות היום-יום. הזכרון, אם כן, איננו מחשבה על העבר, אלא החייאת העבר בהווה. הוא קיים כאן תמיד, ולו רק ככיסופים. הזכרון מעצם מהותו איננו ה"זה" היומיומי, אלא הוא היכולת, האפשרות, לחיות את ה"זה" במימד של "הבא", המצוי ברצוי. או אז מתאפשרים פיוס, וסליחה, והיטהרות. בני הזוג חוזרים ומתאהבים מחדש.

אבל גם אם חלילה לא יתרחש הפלא, עדיין יש חשיבות מכרעת לעצם הנגיעה בפלא. בעצם התפילה, ובאמצעותה, אנחנו מצליחים, ואיכשהו מתנוצץ בנו עולם הסליחה, ואנו נוגעים בשלמות הלב. גם אם העולם הבא איננו היום-יום, לפחות נדע שהוא קיים. לידיעה הזאת חשיבות מכרעת. גם אם איננו שרויים באור, אנו יודעים שהוא קיים, שישנו אור בקצה הדרך, שיש עולם הבא, עולם אוטופי שהוא 'הלא-נמצא הקיים', שפעם היינו שרויים בו ואליו אנו חוזרים. גם אם הדרך ארוכה, הרי בכל זאת נזכרים אנחנו, פנימית וממשית, ויש בזכירה זו גאולה גדולה ופיוס עמוק.8"בזכירה סוד הגאולה", אמר הבעש"ט.

י"ג המידות - ברית הרחמים

במרכז ימי התשובה עומדת ברית י"ג מידות הרחמים. ישנן כל מיני בריתות, שנכרתות מכל מיני סיבות: מתוך אהבה, מתוך הערכה, מסיבות רוחניות יותר ורוחניות פחות.

הברית העמוקה ביותר היא הברית שמתוך הרחמים, מתוכה צומח כל השאר – האהבה, החסד וההערכה.9ידוע פירושו של המגיד ממזריטש על הפסוק: "יעקב אשר פדה את אברהם" (ישעיה כט), לפיו מידת הרחמים של יעקב גואלת את האהבה של אברהם. הרחמים, שהם אינסופיים ובלתי תלויים בסיבה כלשהי, מחדשים את האהבה. עיין "מגיד דבריו ליעקב", סז. הרחמים של י"ג מידות, כך כתוב בספרים הקדושים, הם הרחמים הרבים העצמיים, הם רחמים שאינם נוגעים למשהו מסוים, אלא רחמים שבעצם הקיום האנושי ומציאות העולם.

שורש הרחמים הוא הריחוק, המהותי לעולם, מאור פני מלך חיים. האדם הוא יצור סופי, קצר ימים ושבע רוגז, ימיו כצל עובר, "והלוואי כצלו של כותל או כצלו של אילן, אלא כצלו של עוף בשעה שהוא עף".10בראשית רבה, צו. וראה גם קהלת רבה, א. על כן הרחמים מצויים בתשתית קיומו, ומבחינה זו אין הבדל בין אדם לאדם, כולנו זקוקים לרחמים הרבים.

...אך השם יתברך מלא רחמים, וכל העולם מלא רחמנות, והוא רוצה מאד בהעולם. על כן צריך לחזק עצמו מאד בעבודתו בכל מה שיוכל, אף אם הוא כמו שהוא. ויסמוך על רחמיו המרובים מאד בלי שיעור, כי בודאי לא יעזוב אותו, אף אם עבר מה שעבר.11ליקוטי מוהר"ן תנינא, מט.

הרחמים הללו נוגעים ללב החיים ולכן הם מוחלטים, בלתי מותנים ובלתי ניתנים לשינוי, משום שהם אינם תוצאה של משהו מסוים. משום כך הם הבסיס העמוק ביותר לברית.

אם אמנם כך נסתכל על הווייתנו, נוכל למשוך על עצמנו את הסליחה ואת הפיוס, רוח חן ותחנונים. שהרי מתוך הביטול הזה שברחמים הרבים מתרחשים הטיהור והוויתור העמוק, הסליחה והמחילה.

במוצאי יום מנוחה, אנו פותחים במסע השיבה הביתה. ויהי רצון שבסוף הדרך, בזמן נעילת שער, בתפילת נעילה של יום הכיפורים, נמצא את השער פתוח12"פתח לנו שער בעת נעילת שער" (מתוך תפילת נעילה ליום הכפורים)., את הבית קיים, ואת הרחמים והסליחה עומדים ומצפים לנו.